

DUVDOJUVVON PLASTIHKKII

SÁGASTALLAN SÁMI ÁRBEDIEHTTIIGUIN PLASTIHKKA VÁIKKUHUSAID BIRRA

SÁMIRÁÐÐI
SAAMELAISNEUVOSTO
SAMERÁDET
COI03 CAAMOB
SAAMI COUNCIL

ISBN: 78-82-7701-216-2

Ávžžuhan siteren

Johnsen, K.I., Schoolmeester, T.,
Lillevoll, I.M., and Retter, G-B (2022).

*Duvdojuvvon plastihkkii: Ságstallan sámi
árbediehttiiguin plastihka váikkuhusaid
birra.* GRID-Arendal, Sámiráddi ja NIVA.

Ovddasvástádusšiidin

Dán raportta sisdoallu ii vealtameahttumit
ovddit oasálasti organisašuvnnaid oainnuid
dahje politihka. Čilgejumit mat leat
geavahuvvon ja ovdanbuktimat eai mearkkaš
oasálasti servviid bealis makkárge oaiviliid
riikkaid, territoria, gávpoga, fitnodaga dahje
guovvluid juridihkalaš stáhtusa birra, dahje
dáid autoritehta, dahje dáid rájaid dahje
ráddjehusaid birra.

Dovddasteamit

Čállit háliidit cealkit giitevašvuoda Sámi
árbediehttiide go juogadedje áiggisteaset,
dieđuideaset ja vásáhusaideaset, eai
dušše jearahallamiid áigge muhto maiddá
čálloša dárkkistanproseassas. Dát bargu ii
livčče vejolaš sin haga.

Čállit

Kathrine I. Johnsen, GRID-Arendal/Norwegian

Institute for Water Research (NIVA)

Tina Schoolmeester, GRID-Arendal

Inga Margrete Lillevoll, Sámiráddi

Gunn-Britt Retter, Sámiráddi

Doarjjafállit (alfabehtalaččat)

Kimberly Aiken, GRID-Arendal

Hanna Lønning Gjerdi, GRID-Arendal

Tobias Gunn, GRID-Arendal

Fanny-Tsilla Koninckx, GRID-Arendal

Jannie Staffansson, Eajran Sijte

Helene Svendsen, GRID-Arendal

Kartográfá

Georgios Fylakis, GRID-Arendal (s. 5)

Riccardo Pravettoni (s. 14)

Doaimmaheadjit

Lisa Hymas, GRID-Arendal

Strategic Agenda

Sámegillii jorgalan

Beaska Niillas

Dárkkistan

Christina Henriksen, Sámiráddi

Tiina Kurvits, GRID-Arendal

Sindre Langaas, NIV

Anna Sinisalo, GRID-Arendal

DUVDOJUVVON PLASTIHKKII

SÁGASTALLAN SÁMI ÁRBEDIEHTTIIGUIN PLASTIHKKA VÁIKKUHUSAID BIRRA

SISDOALLU

DUOGÁŠ	5
ÁRBEDIEHTTIT	7
SÁMI DOAHPAGAT RAPORTTAS	11
PLASTIC FANTASTIC?	13
LONUHUVVON PLASTIHKKAIN	17
ÁLGOÁLB MOTMÁHTU ÁRVU	21
DUVDOJUVVON PLASTIHKKII	23
ÁVKKÁSTALLAT OLLES ELLIIN	25
OAHPAT OVDDEŠ ÁIGGIIN	27
BOAÐUS JA ČUOVVOLEAPMI	29
GÁLDUT	31

Gurut ravddas: Čállosa čállit Inga Margrete Lillevoll ja Kathrine I. Johnsen ságastallaba Sámi árbbedihtiiguin Gunn Solbakken Isaksen, Aud-Karin Furusest ja Ruth Larsenin. Govven: Tina Schoolmeester.

DUOGÁŠ

Lea eanet ja eanet fuomášupmi plastihkkanuoskkideami ja daidda gullelaš hástalusaid – sihke medias, dutkanbirrasiiin, politihkkáriin ja mearrideddjiin, ja dábálaš álbmogis. 2017's sohpe máilmmi birasministarat višuvnii ahte jávkadit doabbarnuoskkideami ja mikroplastihkka luoitima ábiide. Norgga Ráđđehus lea plánemin golahit 1.6 miljárdda norgga ruvnu (sullii 186 millijovna US dollara) iežaset ovdánahttinprográmmas mas dáhttot eastadit mariidna doappar ja mikroplastihkkanuoskkideami gaskkal 2019 ja 2022. 2022:s mearridii Ovtastuvvon Našuvnnaid Biraslávdegoddi, mas lea bajimus mearridanváldi birasáššiin, julggaštus 5/14 mas ulbmil lei ovdal 2024 hábmet láhkageatnegahttojuvvon reaiddu mii unnidivččii plastihkkanuoskkideami. Davviriikkat leat oassin ovttastusas mas alla vuordámušat dán reidui.

Páhkken lea okta dain dábálaš plastihkkageavahanvugiin dábálaš geavaheddjiid gaskkas ja dása gullet buktagat nu go plastihkkabohttalat, plastihkkapuset, borramušlihtit ja ruovttudoallogávvut, ja biebmopáhkkenfilbma. Olu dain buktagiin geavahuvvojit dušše oanehaš ja dagahit sullii 26 proseantta máilmmi plastihkas mii manná lundui (UNEP 2018a). Gávdat čovdosiid plastihkkageavaheami unnideapmái lea hui dehálaš bealli plastihkkanuoskkideami unnideapmái. Muhtun riikkat leat jo giel dán plastihkkabuktagiid man dušše oktii sáhtá

geavahit, ja earát ges leat árvvoštallamin dákkár gildosiid bidjat fápmui. Molssaevvtut dakkár plastihkaide maid dušše sáhtá oktii geavahit leat šaddagoahtán eanet gávdnamis ja bivnnuhat: nu mo ovdamearkka dihtii gávdná dál pusiid ja borranreaiduid mat leat ráhkaduvvon báhpiris, dinggas, bámbosis ja

muoras, seammás go dávvirat maid sáhtá mángii geavahit nu mo njammanbohccit ráhkaduvvon metállas dahje glásain šaddagohtet eanet dábálaččat.

Go hivvodatbuvttaduvvon plastihkkat ihtigohte, de olbmot juohke sajis –

maiddáí Sámi servodagain – jođánit oidne ávkkálašvuođa dán ođđa ávdnasis. Dat lei nanus, hálbí ja álkidahtii eallima. Muhto, dál lea lassáneamen fuomášupmi ahte plastihka ávkkálašvuohta ja haddi ii vásihuvvo ovttá lánhái, muhto ahte dasa váikkuhit ekologalaš, sosioekonomalaš ja sohkabeali iešláganvuođat.

Dát raporta vulggii beroštumis ahte ovtta Sámi Árbiediehttiiguin dutkagoahtit vejolašvuođaid ja molssaeavttuid plastihkkageavaheapmái ja nuoskkideapmái, mii muhtumin lea váttisvuohtan. Miessemánus 2019's mii galledeimmet gávccii Sámi Árbiediehtti davvin Norggas ja ovtta Ruotas. Jurdda lei geavahit plastihka vuolggasadjin ságastallamii golaheami birra, ja guorahallat Árbevirolaš Máhtu ja ođđa fuomášumiid mat sáhttet boahit plastihka sadjái ja veahkehit unnidit plastihkkageavaheami ja nuoskkideami. Muhto, dát ságastallamat loktejedje belliid mat eai leat nu olu digaštallojuvvon almmolašvuođas, nammalassi mo dat váikkuha olbmuid dáidduide ieža duddjot buktagiid, go lea nu álki gávdnat plastihkkadávviriid juohkelágan atnui, ja mo váikkuha olbmuid áddejupmái ekologalaš proseassaide ja luondduriggodagaide, ja vel olbmuid oktavuhtii birrasiin.

Eamiálbmogiid máilmmioainnut leat earáláganat go oarjemáilmmi áddejumiid, mii dávjá čilge ahte luondu lea sirrejuvvon olbmuin. Eamiálbmotáddejumiid ges

leat mánggabealagat ja čilgejit olbmo buresveadjima ja identitehta oktiigullevažžan luondduin, sihke ovddasvástádusaid, vuoigatvuođaid ja árbevieruid bokte mat gullet luondduávkástallamii. Sámi servodagas lea máilmmioaidnu ahte “rájit gaskkal luonddu ja kultuvrra, olbmo ja eará sivdnádusaid, leat olles áiggi rievddadeamen”. (Kuokkanen 2007, p. xix). Plastihkkabuktagiid jođánis lassáneapmi lea váikkuhan eamiálbmogiid árvvuide, jáhkuide ja kultuvrii, muhto dát váikkuhusat eai leat olu fuomášahttojuvvon eiseválddiid dahje dutkanbirrasiid bealis. Dán dáfus de vállu dehálaš jietna go geahččalit áddet plastihka ovdamuniid ja hatti ja go viggat gávdnat čovdosiid plastihkkanuoskkideapmái mii lassána.

Plastihka lea lonuhuvvon olu buktagiin mat árbevirolaččat ráhkaduvvo báikkálaččat. Dán áigái, sihke máhttu ja árbevirolaš ávdnasat leat ain gávdnamis sámi servodagain, muhto go unnit ja unnit olbmot geavahit dán máhtu mii lea sirdojuvvon buolvvas buolvii, de lea stuorra várra ahte jávká.

Árbevirolaš luondduávkástallanvierut leat oassin eamiálbmogiid oktavuodas ja ávkástallanhálddašeamis luondduin. Luonddualljivuoda konvenšuvdna (CBD) lea guhká dovddastan ahte eamiálbmogiid árbevirolaš máhttu, fuomášumiid ja vierut leat relevánttat konvenšuvdna mihttomeriide olahit luonddualljivuoda ja suvdinnávccalaš luondduávkástallama.

Sharm El-Sheikh julggaštus “Nature and Culture” (CBD 2018) dovddastii dán oktavuoda dán lánhái:

Dovddastit ahte biologalaš ja kultuvrralaš girjávuohta eai leat dušše lávgá oktiičatnon, muhto maiddáí nanosmahttet goappat guoimmiska, ja ahte kultuvrralaš bealit leat vuodđun eamiálbmogiid ja báikkálaš servodagaid eallimiin ja kosmologalaš oainnuin, mii aktiivvalaččat čuvoda siskkáldas ja dássettolaš oktavuoda Eadnámet Eatnamiin, olbmuid ja Gomuvuođa gaskkas..

Dáinna duogážiin de ovdanbukta dát raporta árbediehttiid jurddašemiid mo hálbbes buktagiid olahanneveajolašvuođat – dán oktavuodas buktagiid ráhkaduvvon plastihkas – váikkuhit luondduoktavuhtii, eamiálbmogiid birgendáiddu jávkadahttimii ja mo dat goarida máhtu ekologalaš proseassaid birra. Raporta maiddáí lokte Árbevirolaš máhtu dehálašvuođa go geahččalit máhcahit vieruid mat leat eanet suvdinnávccalaččat, ja suodjalit kultuvrralaš árbbi ja várjalit birrasa; de dákkár barggut sáhttet leat čoavddan plastihkkanuoskkideami unnideapmái ja luonddualljivuoda nannemii.

ÁRBEDIEHTTIT

Jearahallamat leat čadahuuvvon ovcci Sámi árbediehttiin (maiddáí namahuuvvon oassálastit) iešguđege agiin, ja geain iešguđetlágan eallinvásáhusat ja eret iešguđet báikkiin davvin Norggas ja Ruota bealde.

Ove Stødle lea duojár ja 30-jagiin. Son ássá ja bargá Billávuonas Porsággus. Ove lea maiddáí árbevirolaš fanasduodjeoahpahalli Sámi ásahusas Mearrasiiddas mii lea Billávuonas. Son lea áidna dákkár oahpahalli Finnmárkkus.

Terje Pedersen lea Deanodagas eret. Son lea riegádan 1941`s. Ovdal go manai ealátahkáí de lei sávzzaboanda ja mearrabivdi. Terje leamaš maid oahpaheaddji ja snihkkár ja son čállá báikkálaš vieruid, bargguid ja árbevieruid birra.

Anna Berit Eira Anti lea bajásšaddan boazodoallobearrašis. Son riegádii nuppi máilmmisoađi loahpageahčen ja ássá Kárášjogas. Anna Berit lea maiddáí duojár.

Gunhild (Gunne) Andersson (ovdal Klemetsson) bajásšattai boazodoallobearrašis. Agistis lea gaskkamuttus 80-jagiid ja ássá Storsätternis Ruotas.

Karen Marie Eira Buljo gullá boazodoallobearrašii ja oasálastá buot boazodoallobargguide. Son lea duojár ja ovddida Sámi árbevirolaš máhtu, bargguid ja vieruid. Son lea 60-jagiin ja ássá Guovdageainnus.

Ruth Larsen, Aud-Karin Furuseth ja **Gunn Solbakken Isaksen** leat hárbjána duojárat ja doaimmalaččat Olmmáivággi Duodjesearvis,¹ mii lea duodjeossodatgoddii. Sii leat loahppa 60 ja 70 jagiin ja ássat Gáivuonas. Duodjesearvi bokte dát nissonat seailluhit ja oahpahit Gáivuona báikkálaš duodjeárbevieruid ja vel máhtu ávdnasiin ja borramušárbevieruin.

Sara Inga Johansdatter Utsi Bongo lea oassin boazodoallobearrašis. Son lea 30-jagiid gaskkamuttus ja duodjeoahpaheaddji Sámi Joatka- ja Boazodoalloskuvllas Guovdageainnus.

1. Olmmáivággi Duodjesearvi – Manndalen Husflidslag (Manndalen Handicrafts) lea ovtastus mii ráhkada giehtaduiid vuovdima várás. Sin mihtomearri lea seailluhit ja joatkkahit dáža ja sámi dujiid, ja dan dahket godđon, duddjojuvvon, gorrón ja eará dujiid vuovdima bokte ja sii fáillet kurssaid dain iešguđet duodjevugiin. Olmmáivággi Duodjesearvi leat birrašiid 80 miellahtu, ja mángasat sis ángiruššet áimmahuššat árbevirolaš máhtu ja vieruid mat gullet báikkálaš Manndalsgrená-ránu godđimii. Geahča <https://www.blomsterengdesign.no/wp-content/uploads/2019/04/Report-Project-Exam-2018-paper-version.pdf>.

Anna Berit Eira Anti. Govven: Kathrine I. Johnsen.

Karen Marie Eira Buljo. Govven: Inga Margrete Lillevoll.

Terje Pedersen. Govven: Inga Margrete Lillevoll.

Gunhild (Gunne) Andersson. Govven: Jannie Staffansson.

Gunn Solbakken Isaksen. Govven: Tina Schoolmeester.

Sara Inga Johansdatter Utsi Bongo. Govven: Tina Schoolmeester.

Aud-Karin Furuseth and Ruth Larsen. Govven: Inga Margrete Lillevoll.

Ove Stødle. Govven: Inga Margrete Lillevoll.

Gállohat, bohccogállonáhkis ja gápmasiin gorrojuvvon gápmagat. Gowven: Gunn-Britt Retter.

SÁMI DOAHPAGAT RAPORTTAS

Beaska – Árbevirolaš guolgabivttas gorrojuvvon bohcconáhkis.

Biđus – Árbevirolaš borramuš málestuvvon bohccobiergguin (muhtumin dasa lasihuvvojit dávttit ja váibmu).

Boahkkebiergu/boahkkeguolli – Sánit mat čilgejit (bohcco)bierrgu ja guoli vuosttaš oasi goikamis beaivvi ja biekká ovdas. Árbevirolaš Sámi vuohki seailluhit biepmu.

Divdna ávkkástallan – Čilge mo beaktilit ávkkástallá ávdnasiin.

Duodji – Árbevirolaš Sámi duojit mat duddjojuvvojit árbevirolaš bargovugiin luonddu ávdnasiin. Dása gullet beaivválaš dávvirat nu mo biktasat, reaidut, gievkkanbiergasat, bivdobiergasat ja čirjat mat leat gieđain duddjojuvvon dološ árbevieruid vuodul. (Saami Council, n.d.).

Duojár – Son guhte duddjo duoji.

Gállohat – Bohccogállonáhkis ja gápmasiin gorrojuvvon gápmagat. Atnojit sihke olgun ja siste dálvi áigge. Gohčoduvvojit maid gáman.

Gákti – Árbevirolaš Sámi bivttas, ovdal gorrojuvvon sisttis muhto dán áigái eanaš bumbolis, láđđis dahje silkkis. *Gákti* geavahuvvo sihke čikrjan ja bargobivttasin ja hearvvat sáhttet mitalit dihto dieđuid.

Guksi – Báhkis duddjojuvvon juhkanlihti.

Gulahallat eatnamiin – Eallit ovttasráđiid luondduin.

Herkeš – Storra gievkkanreaidu mainna fierru biđđosa ja mainna ovdalaš áiggiid lávii boaldit káfiid dolas.

Lávvu – Gaskaboddosaš suodji. Sulastahtta tepee man eamiálbmogat davvi-Amerihkás geavahit.

Loavdda – Dat mainna gokčá lávu.

Njuikun – Reaidu mainna duddjo/njuikkuha hearvabáttiid sámi biktasiidda. Árbevirolaččat njuikun duddjojuvvo muorain dahje čoarvis.

Rátnu – Ránut árbevirolaččat godđojuvvojit vilges ja čáhppes minstariin ja sávzzaulluin, dahje báidnojuvvon ulluin. Árbevirolaččat geavahuvvojedje Ránut loavddan, reagain, gávdnin ja láhtterátnun. Dán áigái lea rátnu eanaš čikrjan.

Doaba
“plastihkka”
mearkkaša soddjil ja álki
hábmēt. Dán áigái plastihkka
eanaš áigge oaivvilda syntehtalaš
ávdnasa polymeras dahkkon,
nu mo polyethylene, polyvinyl
chloride (PVC) ja nylon. Plastihkka
ráhkaduvo hydrokarbonaiguin
man gávdná oljjus ja
gássas.

Plastihkkanuoskkideapmi ja riehkít Romssa rittus, Norggas. Gowen: Bo Eide.

PLASTIC FANTASTIC?

1907's, Leo Baekeland ozai pateantta syntetalaš polymeraide (plastihkka), ja lei álgu dan stuorra plastihkkabuktagiid hivvodatbuvttadeapmái mii oaččui leavttu 1950-logus (Pilato 2010). Dan rájes “lea duhát-anolaš ávnnas” stargadit duvdán olu eará ávnnasiid. Plastihkka lea nanus, álki hábmet, anolaš ja hálbi, ja das leat kvalitehtat mat álkidit diliid, bissu buhtisin, buktá sihkkarvuoda ja dan suitá, ja dán lánhái lea revolušoneren industriijabeliid nu mo dearvvašvuoda fuolaheami, biepmovurkkodeami ja fievrredeami.

1950 rájes gitta 2017 rádjai de lea jahkásaš vuodđoplastihkaid mearri lassánan 2's gitta 438 millijovvna tonnii, ja nu lea plastihkka duvdán eanaš eará buvttaduvvon ávnnasiid. (Geyer et al. 2020). Plastihkkapáhkken lea dál árvvoštallojuvvon ovttá válde nuoskkidansivain máilmmis (UNEP and GRID-Arendal 2016). Plastihkkageavaheami eksonentiella lassáneapmi ja luoitima birrasii lea čilgejuvvon “plastic age”-an (plastihka áigin) (Stevens 2002; Thompson et al. 2009). Eallit plastihka haga lea masá šaddan jáhkemeahtumain ja veadjemeahtumain, go plastihkka lea dál norbman šaddan. Vaikko leat olu ovdamunit plastihkain de lea plastihkanuoskkideami lassáneapmi ábiide ja nannámii ja dan váikkuhusat luondduvaljivuhtii ja lundui hui vuorjašuhit. Lea hui dehálaš ahte plastihkka lea bistil, ja ahte geavahuvo nu guhká go vejolaš, ja dasto albma lánhái ráddjojuvvo go fuolahuvvo go ii sáhte šat geavahit.

Plastihkkadoabbarat vuorjašuhit **oasálastiid** dán guorahallamis, ja sii muitaledje mo viessodoalu plastihkkabázahusmearri lea lassánan manjimuš jagiid. Ovdamearkka dihtii leat biebmogálvvot gokčojuvvon plastihkain mángga geardde. **Oasálastit** muitaledje maiddá ahte sii áicet eanet plastihkkaruskkaid sihke mehciin, govddodeamen čáziin ja rievdan mearragáttiide.

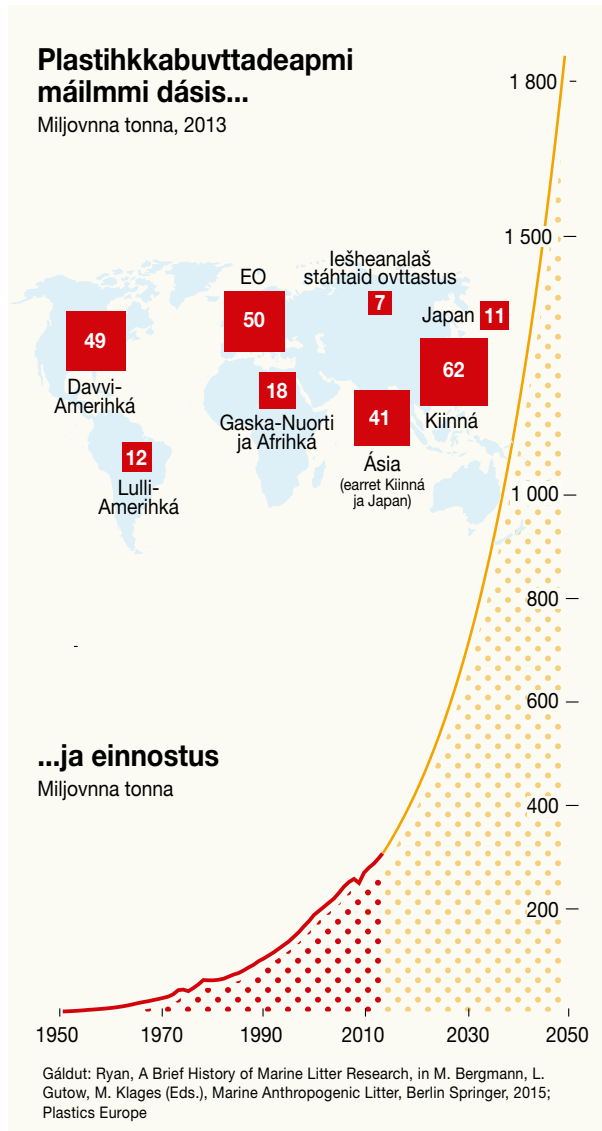
Terje Pedersen, hálai ovdamearkka dihtii mo lea oaidnán rievdamat das makkár ávnnasat rivdet Deanodaga mearragáttiide. Son čilgii ahte ávnnasat mat lávejedje rievdat gáttiide dávjá adnojuvvojedje anolaš ávnnasin ja mat juogaduvvojedje viesuid mielde dihto njuolggadusaid vuodul. Okta dain divraseamos ávnnasiin man gávdne lei fállábuoidi man válde fálláin mat rivde gáddái. **Terje** muitalii ahte muhton bearaš Porsángggus rikkui go vuvde fállábuoidi man fidnejedje go moanat fállát darvánejedje bearaša

Nu mo buohkat earát de álge maiddá sámit geavahit plastihkkadávviid. Ekerwald (1998) čilge ahte sámi boazodoallit gávdne iešguđet anuid plastihkkapusiin, ovdamearkka dihtii eai čájehan plastihkkapusiid go turistat govvejedje sin, vai sii galge orrot eanet eksohtalaččat.

mearragáddái. Hirssat ja anolaš bivdorsttegat maiddá dávjá rivde gáddái. Muhto dán áigái eai adnojuvvo šat dávvirat ja ávnnasat mat gáddái rivdet anolaš ávnnasin. Ii oktage šat čoakke hirssaid ja muora. Eanaš dat mii rievdá gáddái leat plastihkkabohttalat ja páhkkenávdnasat plastihkas. Ja dán áigái olu resurssat mannet dáid plastihkaid čorgemii.

Vaikko **oasálastit** ledje vuorjašuvvan plastihkkanuoskkideami váikkuhusain de ii lean oaidnu plastihkkii áibbas oktageardán. Sii dovddastedje ahte muhton plastihkkadávvirat ledje álkidahttan eallima, nu mo gummegápmagat vai juolggit bissot goikkisin ja fáru mainna gokčá lávu vai čáhci arvin ii golgga sisa, ja dáinna sii dáhttot joatkit.

Gávdnojit maid ovdamearkkat plastihkkadávviin mat leat ávkin duddjomis ja mat veahkehit sealluhit Sámi árbevieruid. Okta ovdamearka man **Ove Stodle** ja **nissonat Duodjesearvvis** bukte ovdan lea njuikuma, plastihkas dahkkon ja mainna njuikkuha vuodagiid, báttiid lávkaide ja eará osiide Sámi biktasiidda. Njuikun lea árbevirolaččat dahkkon čoarvvis dahje muoras, muhto go uhcit olbmot máhttet dáid duddjot de ii leat árbevirolaš njuikun šat gávdnamis buohkaide. Plastihkkanjuikumiinna lea eanet olbmuiguin vejolašvuoha fidnet dán reaiddu ja nu de searvat dán duodjeárbeviriid. Plastihkkanjuikumat maiddá leat litnásut láigái, go muorranjuikun dávjá ludde láigái.

UNEP ja GRID-Arendal, 2016.

Plastihkkafárju loavdaga alde. Govven: Beaska Niillas.

Čázehat maid Anna Berit Eira Anti lea duddjon.
Govven: Inga Margrete Lillevoll.

Gummegápmagat.
Govven: Olivia Rempel.

Muorranjuikun. Gowen: Inga Margrete Lillevoll.

Plastihkkanjuikun (rukses) ja čoarvenjuikun (vilges). Gowen: Inga Margrete Lillevoll.

Aud-Karin Furusetth čájeha mo ráhkada godđinstuolu muoras ja gedggiin. Gowen: Inga Margrete Lillevoll.

Vuodjaskáhppu/Biebmoskáhppu. Govven: Inga Margrete Lillevoll.

LONUHVON PLASTIHKAIN

Go plastihkka bođii de buvttaduvvogohte olu dávvirat mat ovdal ráhkaduvvo báikkálaččat – dávjá dálloalu siste dahje olbmot geain erenoamáš dáiddut – fitnodagain olggobeale báikkálaš servodaga. Váikkuhus dás, nu mo **oasálastit** čalmmustahte, lea ahte unnit olbmot doalahit dáidduid mat dárbbášuvvojit árbevirolaš reaidduid duddjot ja fuolahit, dahje máhtu man dárbbáša go galgá gávdnat ja viežžat ávdnasiid mat dárbbášuvvojit dáidda dávviriid. Ja go dat vierut jávkagohte de ledje uhcit olbmot mat doalahedje erenoamáš doahpagaidd mat geavahuvvojit eamiálbmotbirgendáiddu juogadeapmái. Dán láchkai váikkuhit plastihkkareaiddu mat bohtet ruovttududdjojuvvon dávviriid sadjái sihke Árbevirolaš Máhttui ja gillii.

Terje čilgii ovdamearkka dihtii mo ovdalaš áiggiid juohke dálus rittus dihte mo galgá áimmahuššat ja čiktet firpmiid. Dál go leat hálbbes plastihkkafierpmat de lea luondduávnnasfirpmiid áimmahuššanmáhttu jávkan ja maiddá dat doahpagat mat dárbbášuvvojedje árbevirolaš bivdorusttegiid geavaheapmái. Vaikko vel nylonafirpmiid ain čiktet, de plastihkkafirpmiid eai. **Terje** ákkastalai ahte galggašii kvalitehtagáibádus bivdorusttegiidda vai unnidivččii bázahusaid. Dát livččii maid unnidan plastihka ja eará ruskkaid meari mii áhpái gártá, celkkii **Terje**.

Nesheim et al. (2006) guorahallá mo sosiála ja ekonomalaš rievdadusat eanet globála buvttadeapmái ja golaheapmái lea váikkuhan árbevirolaš servodagaide, go nu olu eanet olbmuiquin lea vejolašvuohta fidnet industriijabuktagiid, ja mo olbmuid sorjavašvuohta ealli riggodagaide lea vátnumin. Dát mielddisbuktá máhtu rievddama, rievdaduvvon vieruid luondduávkkástallamis ja ahte doahpagat ja giella mii gullá dáidda jávket.

Bárgiduvvon beasselihkti. Govven: Kathrine I. Johnsen.

BIEBMOVURKKODEAPMI

- Biebmovurken: Ovdal plastihkkapusiid de lávejedje **muhtun min oasálastiin** geavahit liidne- ja sisteseahkaid, gisse biepmu liidnái (omd. láibi ja biergu), beassái ja garrabáhpirii, sistis gorro káfeseahka ja muoras dahje bárgiduvvon beassis duddjojuvvui vuodjaskáhppu/ biebmoskáhppu.
- Biebmošealluheapmi: Jus guolli vurkejuvvo plastihkkagivnniin de sáhttet ivnehuvvat. Dán sáhtta eastadit jus bidjá beassi gievdnevudđui. **Gunne Andersson** mitalii ahte vuodjaskáhu birra giessaledje beassi, suddjet vuoja lieggasis.
- Goikadit, suovastit, sáltet: Nu mo **Anna Berit Eira Anti** mitalii de lávejedje olbmot diehtit mo riibbada biepmu. Go ledje njuovvan de lávejedje boazobargit boahkkudit bierggu go ledje váris, ja de muorralliitide bidjat ja dasto hengejedje ja borre go jovde mearragáddái.

REIDDUT

- Čoarvegiella
- Cáhpanfiellut muoras leat buhttasut go plastihkacáhpanfiellut. (Spiegel 2014).
- Muorrabasttet: guksi ja herkkeš. Plastihkkafironat leat dávjá menddo dipmá.
- Fierpmiit čiktojuvvon luondduávdnasiin plastihkkafirmiid buohta. Luondduávnnasfirmiid fertii luvvadit veaikesulfáhtas dahje bihkas juohke nuppi vahkku. Dát gaskkalduhtii bivddu ja lei maid nuoskkidangáldu.

Čoarvegielat plastihkkas ja čoarvvis. Govven: Inga Margrete Lillevoll.

Herkkeš. Govven: Inga Margrete Lillevoll.

Cáhpanfiellu muoras. Govven: Inga Margrete Lillevoll.

Guksi. Govven: Gunn-Britt Retter.

Luondduávnnašliina. Govven: Inga Margrete Lillevoll.

BUKTAGAT BOHCCOS JA SÁVZZAS

- Bohccočoavjjit geavahuvvojedje mielkki, buoiddi ja vara vurkemii. Čoavjjit main varra goikaduvvojedje ja geavahuvvo olbmo biepmus ja beatnatborramuššan. Goikaduvvon čoavjjit maid geavahuvvojedje čáhcelihttin.
- Batnon suonat plastihkas ráhkaduvvon dahje albma suonain
- Ullofáhcat gumfefáhcaid ektui bivddus. Ovdal geavahedje dušše ullofáhcaid. Idđes šadde buotnjulit fáhcaid mearračázis sakŋat ovdal cogge, muhto ledje anjke lieggasat.
- Oljjuiguin ráhkaduvvon ullot dábálaš ulluid ektui. “Superwash”-ullus lea sihke plastihkka ja mikroplastihkka.

Ulloláigi. Govven: Inga Margrete Lillevoll.

Ullofáhcat. Govven: Inga Margrete Lillevoll.

Go álge ráhkadit iešguđet buktagiid plastihkain de sihke hálbo atnudávirat ja šadde maid váddásut divodit. Dát lea jávkadan muhtun dain dárbbuin mat olbmuiin ledje ráhkadit ja divodit iežaset biktasiid, bivdobiergasiid ja eará juohkebeaivválaš dávviriid. **Karen Marie Eira Buljo** buvttii ovdamearkka silkeliinniid dáfus. Go liidni duolvá dahje joaimmaga, de lea dán áigái dábálaš navdit dan “ruskan”, muhto eamiálbmogiin gávdno diehtu mo sáhtá bassat liinniid vugiin mii ii guvvgodahte. Dát máhtu mielde de galgá liinniid bassat čakčat dahje gidđat go lea beaivvadat ja justa veahá galmmat, go dát seailluha liinni ivnniid.

EAMIÁLBMOTMÁHTU ÁRVU

Oassálastit deattuhedje man stuorra árvu lea máhttit birget plastihka haga. Muhtun oassálastit ledje vuorjašuvvan ahte olu nuorat olbmot eai oro atnimin Eamiálbmotmáhtu anolažžan ja eai oainne ovdamuniid oahppamis dološ vugiid ja vieruid. Muhto eará oassálastit leat oaidnán ahte beroštupmi árbevirolaš bivttasduddjomii ja divvumii lea lassánišgoahtán. Karen Marie muitalii ovdamearkka dihtii ahte lea oaidnán eanet beroštumi biktasiid divvumii ja ođasteapmái, muhto oallugiin ii leat Sámi Eamiálbmotmáhttu goarrut, áimmahuššat ja divvut gávttiid ja eará dujiid. Duodjesearvvi nissonat maiddái deattuhedje ahte bivttasáimmahuššanmáhtu ja máhttu mo galgá ođđa biktasiid ráhkadit boares biktasiin lea mávssolaš. Sii ákkastalle earret eará ahte lunddolaš ulluid sáhtá geavahit ođdasit ja ođdasit: boares ullobuser sáhtá vaddjot solan loabáhiidda dahje boares suohkuide, ja láigebihtát sáhttet geavahuvvot govaid dahje bahtadoavnnji ráhkadeapmái.

Terje čilgii ahte doppe gos son bajásšattai de ledje olbmot riggát dan láhkai ahte sis lei álki ávkkástallat ja fitnet luondduriggodagaiguin: guolli mearas ja jávrris; guohtumat vumiin ja váriin; muorra, šattut ja eallit vuovddiin; ja muorjjit jaggeeatnamiin. Son arkke deattuhii ahte dáid riggodagaid olaheapmái gáibiduvvui máhttu sihke mainna galgá ávkkástallat ja mo daid riggodagaid geavaha ja vurke. Terje ákkastalai ahte olbmot main ii leat máhttu luonddu ja ekologalaš

proseassaid birra leat mángga dáfus geafit ja unnit heiveheadjit go sii geain lea dákkár máhttu. Sara Inga Johansdatter Utsi Bongo muitalii mo geavai oktii go lei bearrašiinnis váris guođoheamen bohccuid ja sus eatni dáikkihii ahte lei vajáldahtán guvssi. Su eadni dalle jođánit duddjostii ođđa guvssi ávdnasiin maid gávnnai lávu birra. Su eadni didii mo galgá duddjot ja makkár muora sáhtá geavahit.

Duodjesearvvi nissonat juogadedje ges eará ovdamearkka mii guoskkai ullo ja árbevirolaš gođdimii, ja mo dat doaibma buvtii ekonomalaš friijavuoda nissoniidda Oimmáivákkis. Dán guovllus, de birgejedje ovdal dál smávvdáallodoallobuktagiin, guollebivdduin ja gođdimiinna. Gákkesstuolud ledje dábbalaččat buot ruovttuin, ja dávjá dat lei gievkkanis vai nissonat besse gođdit go lei bottoš eará barggaid gaska. Báikkálaš ránu gođdin lei dehálaš árbevierru mearrasámiin. Rátnu (Manndalsgrene dahje grene dárogillii) geavahuvvui lonohallangálvun ja lei guovddáš oassi dálodoalo ekonomijjas, erenoamážit dain jagiin go mearrabivdu ii lihkestuvvan. Rátnu geavahuvvui árbevirolaččat loavddan, reagain, gávdnin ja eará vugiin. Rikkis bearrašiin dat atnui maid láhtterátun. Dálá áigge geavahuvvo rátnu eanaš seaidnehearvan. Gáivuona vearjogalba mii bođii 1988 čájeha ge dortte, ja dat govvida dan boares ja beakkán báikkálaš duodjeárbevieru.

Gákkesstuollu ránuin. Govven: Tina Schoolmeester.

Oassi almmáiolbmo lvggugávttis. Govven: Inga Margrete Lillevoll.

DUVDOJUVVON PLASTIHKKII

Oassálastit čilgejedje ahte Eamiálbmotmáhttu lea oktii čatnon luondduin ja dasa gullá ekologalaš proseassaid áddejupmi, goas galgá čohkket/čoaggit/ bivdit, ja mo sáhtá ávkástallat daiguin iešguđet luondduávdnasiiguin. **Anna Berit** ákkastalai ahte Eamiálbmotmáhttu – ja árbevirolaš eallinvuohki ahte ovttas eallit jahkodagaiguin – lei vuodđun birgemii luonddus. **Ove** muitalii ahte muora, čoarvvi ja náhkaid atnu ávnnasin dujiide lea su árgabeaivvi čatnan lundui ja jahkodagaide, go son lea oahppan gos galgá ávnnastit ja mo galgá dovdat heivvolaš muora. Dán láhkai lea Eamiálbmotmáhttu dárkkilit oktiičatnon olbmuid oktavuodaide luondduin.

Duodjesearvvi nissonat muitalledje ahte Olmmáivákkis lávii ovdal áibbas dábálaš máhttit ávnnastit buriid ávdnasiid dortii. Dán áigái ges leat dušše moadde olbmo geain ain lea dát máhttu. Olbmot maid dihte guđe jahkodagaid galge maid bargat vai fidnešedje buoremus vejolaš buktagiid: gidđat fasko sieđgaosttuid, ulli áigge (iige fierváčázis) bivdit meara ja láibut, ja njuovvat ja beaskidit sávzzaid šaddimánus. **Duodjesearvvi nissonat** maiddá ákkastalle ahte olbmuid oktavuoha luondduin vuolgá das ahte lea máhttu luonddu ja dan ávdnasiid birra. **Karen Marie** lei ovttaoavivilis ahte go diehtá mo ja gos galgá ohcat duodjeávdnasiid luonddus addá

ovttaskas olbmui erenoamáš oktavuoda duovdagiin gos sii leat čohkkemin. Son deattuhii ahte boazodoalus leat olbmui erenoamáš oktavuoha bohccuideaset guohtuneatnamiiguin, ja erenoamážit guottetneatnamiiguin (gidđeatnamat) ja dain guohtuneatnamiiguin gos rahket (čakčeatnamat). **Karen Marie** čilgii ahte guohtoneatnamat leat maid dat eatnamat gos su máttut, váhnemat ja oabbá leat riegeádan, ja gos ávnnasta duodjeávdnasiid, ja gos dovdá lea ruovttus.

Terje muitalii ahte go lonuhedje plastihkkafatnasiidda² de ruovttududdojuvvon muorrafatnasat leat šaddan hui hárvanaččat. Olbmuid máhttu fanasávnasteamis lea jávkan, oktan luonddurievdamiid áddejumiin. **Terje** ákkastalai ahte buori fatnasa duddjomii de ferte duojár diehtit makkár muora geavaha daidda iešguđet osiide ja gos luonddus daid gávdná. Ovdamearkka dihtii leat soagit mat šaddet ceakko sáttoguovlluin buorit ávdnasat sabehiidda. **Terje** čilgii ahte son, dego márggas earát ge, ii goassige mana dušše váccašit luonddus. Sus lea álo dihto áigumuš, ja dainna oavvildii ahte aktiivvalaččat geahčada ja čohkke čiekŋalis dieđuid ja árvvusatnima iežas birrasii. Vaikko

2. Dan rájes go jearahallan čadahuvvui de lea čorgen dihtii mearragáttiid biddjon johtui odđa vuogádat mii galgá čohkket plastihkkafatnasiid mat leat báhcán ávdin.

vel leat dákkár dieđut, de muitalii **Terje** ahte dávjá báikkálaš olbmot vásihit ahte biologat, luondduhálddašeadjit ja eará čeahpit álit badjelgehččet sin Eamiálbmotmáhttu.

Duodjesearvvi ga nissonat čilgejedje ahte ránu minstarat ráhkaduvvojedje lunddolaš báidnon ulluiguin. Olbmot dihte guđe šattuid galgá čoaggit báidnima várás, ja maiddá goas ja gos daid gávnna. Olbmot nállašuhhte čáhppesullot sávzzaid vai fidnejedje čáhppes ulluid. Gučča maid geavahedje alit ulluid ráhkadeami várás ja sisttiid dikšumis. Nissonat batne ieža láiggiid ja sis lei máhttu dain iešguđet ulluid kvalitehtas, nu mo ovdamearkka dihtii ullut dološnálesávzzas sáhtte batnot seakkibun, muhto ahte ferte seaguhit ja káret oktii eará ulluin vai duohpašuvvá.

Ove čilgii ahte bohccočorvviin ja náhkis maid leat iešguđet kvalitehtat mat dahket daid anolažžan iešguđet geavaheapmái. Gámagoarruma ektui ges deattuhii **Anna Berit** dárbbu máhttui mainna dovdá makkár lágan ja makkár kvalitehtas ávnnas galgá guđege gámaoassái geavahit, mo galgá suonaid botnit ja guđe goarrunteknihka galgá atnit vai gápmagat šaddet čáhcejeahkkit.

Čohkkemin bohccuid Finnmárkkus, Norway. Govven: Lawrence Hislop.

ÁVKKÁSTALLAT OLLES ELLIIN

Go muhtun ealli njuovvá, de lea sámi árbevierru ja norbma ávkkástallat olles elliin. Muhto **Terje** loktii fuola man márggas earát ge juogadit: Norgga biepmobearráigeahččan-njuolggadusat leat dahkan ruovttunjuovvan váddásabbon. Go njuovvan čohkkejuvvo stuorra njuovahagaide de masset sámit osiid eallis, nu mo vara ja čolliid. Dát váikkuha olbmuid vejolašvuodaide geavahit ja sirdit máhtu olles ealli ávkkástallamis ja mo daid galgá sealluhit. Gitta 1960-lohkui njuvve olbmot ruovttus, čilgii **Terje**. Olles bearaš oassálasttii; mánáid bargu lei vara fierrut. Biebmu ja kultuvra leat dárkilít čatnon oktii. Go árbevirolaš sealluhan- ja málestanvierut jávket, de javká maiddá min kultuvra muitalii.

Karen Marie čilgii ahte njuovahagat atnet bohccooivviid bázahussan. Muhto sámi árbevieru mielde leat oaiivvit árvvusadnojuvvan sihke biebmun ja duddjomii. Ovdamearkka dihtii leat gállonáhkit hui nannosat ja danne goarru daiguin gállohiid, goarrunveaskkuid ja oalgebihtán beaskkaide. Vuoiŋgamašgáhku lea árbevirolaš biebmun mas váldosisdoallu lea bohcco vuoiŋgamaččat.

Gunne muitalii ahte bohccogaccat adnojit dálkkasin ja vuššo vai bohčá oljju dain, man dasto geavahedje vuoidat sealluhan dihtii gápmagiid, sabehiid, reagaid ja olu eará. Bohccočoavji geavahuvvui árbevirolaččat mielkki, buoiddi ja vara vurkemii. Son muitalii ahte čoavji struktuvra dahká dan čáhce-, muhto ii áibmojeahkkin, ja dan lánkai dat heive hui bures vara vurkemii ja

goikadeapmái. **Gunne** muitalii mo ferdnejedje goikaduvvon vara ja geavahedje olbmuid biepmus dan, muhto **Anna Berit** dajai ahte goikevarra geavahuvvui beatnatborramuššan. Go bosádii áimmu čoavjái dego baloŋgga ja divttii goikat de ráhkadedje olbmot maiddá čáhcelihtiid dain, čilgii **Gunne**.

Oassálastiin ledje maiddá jurdagat mo sáhtá geavahit bohccodávttiid suvdilis molssaeaktun eará ávdnasiidda. Ovdamearkka dihtii árvalii **Sara Inga** ahte sáhtá borranneavvuid daiguin duddjot dan saddjái go plastihkkaneavvuid geavahit, ja **Ove** lasihii ahte son lea álgán čiŋaid duddjot bohccodávttiin ja riebansilbbas dábálaš silbba molssaeaktun.

Ávdnasat gállohiidda. Govven: Inga Margrete Lillevoll.

Nesheim
et al. (2006)
ákkastallá ahte olbmuid
máhttovuogádagaid
rievdadeamit váikkuha sin
oktavuhtii eatnamiin ja eará
sivdnádušsain, ja nu šaddet
stuorra hehttehusat
máhtu sirdimii.

Árktalaš šattut. Govven: Lawrence Hislop.

OAHPPAT OVDDEŠ ÁIGGIIN

Karen Marie hálai man dehálaš lea sirdit árbevirolaš Sámi máhtu boahktevaš buolvvaide. Lassin árbevieruid bisuheamis – nu mo duddjoma dahje boazodoalu – son ákkastalai ahte máhtu sirdimis lea buorre váikkuhus nuoraid gullevašvuhtii- ja iešdovdui. Okta lahkonanvuohki sáhtášii leat ahte skuvllat movttiidahttet, oahpahit ja bagadit nuoraid duddjogoahhtit alcceseaset biktasiid, nu mo gávttiid, vai ohppet árbevirolaš goarrunvugiid.

Terje ges lei vuorjašuvvan go dán áigái leat unnit máhtto-sirdin árenat buolvvaid gaskkas. Su mielas jierbmetelefovnnat ja dihtordulbosat leat hehttehussan buolvvaidrasttildeaddji jurddašeaddji ságastallamiidda ja hehttehussan sámi multalandáiddu sirdimii, mii lea árbevirolaš vuohki čilget máilmmi ja juogadit viissisvuođa. Son hálai maid vejolašvuodain ahte bovdet báikkálaš Eamiálbmotmáhtolaččaid oahpahit skuvlamánaid.

Ove maid deattuhii máhttojuogadanarenaid dárbašlašvuođa, gos olbmot besset deaivvadit ja juogadit máhtu, duddjot ja oahppat goappat guimmiideasetguin, maddái olggobeale guovddáš sámi guovlluid nu mo Guovdageainnu ja Kárášjoga. **Ove** mielas dákkár deaivvadanbáikkii livčče buktit vejolašvuodaid ealáskahttit Sámi

kultuvrra mearragáttiin. **Sara Inga** ákkastalai ges ahte sis leat maid sullasaš dárbbut deaivvadanbáikkiide Guovdageainnus, gos besset oahppat duoji birra. Su mielas de lea árbevirolaš ruovttuudduojuvvon garraduodji erenoamáš áitojuvvon mánggga sajiin Norggas. Son ákkastalai ahte Ruotas leat sámit buoret máhtán áimmahuššat dáid duodjeárbevieruid ja dáidduid go boazodoallobearrašiin lávii doarjjaortnet duodjefitnodagaid ásaheapmái. **Ove** maid hálai mo livččii dárbu praktihkalaš duodjeohppui, dakkár sullasačča man fáallet Sámi Oahpahusguovddázis Johkamohkis Ruota bealde. **Karen Marie** ákkastalai ahte lea dárbu oahpahusguovddážiidda Sámi birgejumis. Lassin almmolašvuođa lassáneaddji beroštupmái de livčče dákkár guovddážat sáhttit leat mielde sirdimin máhtu, bargogiela mii gullá daidda iešguđet birgenvugiide boahktevaš sámi duodjebuolvvaide.

Duodjesearvi nissonat vuorjašuvve ahte jus Eamiálbmotmáhttu jávká, de rivdet ja jávket maddái kulturguovllut ja biogirjávuohta, danne go jus vierut jávket, nu maid dahket guovlluid iešvuodát. Nationala dásis lea duodjesearvi ráhkadan Rukses Listtu mas duodjeárbevierut ja máhttu mii lea jávkamin. Fuomášahttima

3. Geahča <http://www.husfid.no/fagsider/roedlista>.

ja sealluhan dihtii guovllu árbevieruid ja dáidduid de lea duodjesearvi Olmmáivákkis ánggiruššan sihke mánáidgárddiide ja skuvllaide fállat kurssaid ja semináraid ja sii organiserejit festiválad ja gilvvuid.

Sámi joatkka-ja Boazodoalloskuvllas Guovdageainnus fáallet duodjeoahpu. Mii lea sihke teorehtalaš ja praktihkalaš oahppu.

Dán prográmma bokte, čilgii **Sara Inga**, sin áigumuš lea nannet nuoraid dihtomielalašvuođa lundui, árbevirolaš duodjevieruide, ja dujiid hámiide ja ehtalaš árvvuide, omd gáktái. Sii geahččalit maid ovdánahttit ohppiid návccaid odasmahttit ja fuomášit “oddaáigásaš” duoji muhto geavahit Eamiálbmotmáhtu ja Sámi etihka ja hámiid. **Sara Inga** deattuhii Sámi máilmmioainnu dehálašvuođa etihka ja hámiid vuodđun. Doaba *divdna ávkkástallan* čilge mo galgá obbalaččat ávkkástallat ávdnasiid, ja dat mearkkaša ahte galgá geavahit buot osiid muhtun ávdnasis nu bures go vejolaš dan hámi ja doaimma vuodul. Vai sihkkearastá *divdna ávkkástallama*, de ferte olmmoš máhttit dovdat iešguđet kvalitehtaid ávdnasis, nu mo ovdamearkka dihtii bohcconáhkki. Muhto, sámi máilmmioainnu mielde de lea ealliin stuorát árvu go dušše “ávnnasin”, ja dat govahallojuvvo sátnevádjasiin “*li galgga geahččat ealli bohccos ávdnasiid*”.

Fierbmi ráhkaduvvon luonduávdnasis. Govven: Inga Margrete Lillevoll.

BOAÐUS JA ČUOVVOLEAPMI

Go hivvodatbuvttaduvvon plastihkka bođii 1950-logus, de olbmot juohke sajs - maddái sámi servodagain - jođánit oidne ávkki dán ođđa ávdnasis. Plastihkka lei nanus/bistevaš, háłbi ja áłkidahtii olbmuid eallima. Boazodoallit lonuhedje ránuid plastihkkafárjjuin gokčan dihtii lávuid ja plastihkkalihtiide biepmovurkemii ja fievrredeapmái, guolásteaddjit geavahišgohte gummegápmagiid vai juolggjit bissot goikkisin ja plastihkkafirpmiid, mat eai dárbbášan áimmahuššojuvvot seamma láhkai go luondduávnasfierbmi.

Dálá áiggis lea masá veadjemeahtun govahallat eallima plastihka haga. Plastihkas leat olu buorit bealit, muhto jus bálkásan plastihkka gieđahallojuvvo boastut, de sáhtá leat váttisvuohtan. Olbmot leat eambo dihtomielalaččat plastihka nuoskkidanhástalussii. Dál lea dábálaš čorget mearragáttiid, márkan plastihkka-molsaeavttuide lassána ja unnimusat 127 riika leat ráhkadan njuolggadusaid mat geahpedit plastihkkapuse geavaheami (UNEP 2018b). 2018 rájes leat googleohcamat mat gusket plastihkanuoskkideapmái⁴ lassánan, ja dát čájeha ahte globála dásis leat eambo olbmot fuolastuvvan dán fáttás.

4. Geahča <https://trends.google.com/trends/explore?date=all&q=plastic%20waste,microplastics,plastic%20pollution>

Dát raporta suokkarda iešguđetge belliid plastihkain, nu go bohte ovdán árbediehtiid ságastallamiin 2019`s. Earenoamážit guokte beali deattuhuvvo ja goappašat gusket sosiála váikkhusaide háłlbes ja álkes plastihkkabuktagiin.

Vuosttaš bealli mii deattuhuvvo guoská plastihka ávkkálaš belliide, muhto maid movt plastihkka lea váikkuhan eamiálbmogiid árbemáhttu ja sámi kultuvrii. Go plastihkka bođii geavahussii de rievddai nu ahte buktagat maid ovdal ledje ráhkadan báikkálaš luondduávdnasiiguin, dájvja ruovttuin dahje olbmuin lagasbirrasis geain earenoamáš máhttu, álge ges ráhkadit háłbái, plastihkas, olggobeale fitnodagain. Šaddá maddái eambo dábálaš ođđa dávviriid háhkat, dan sadjái go divvut gollan dahje billašuvvan dávviriid. Árbediehtit ledje dainna fuolastuvvan, ahte eai seamma olu olbmot go ovdal oahpa dán dáiddu; ráhkadit/duddjot, divvut ja fuolahit árbevirolaš reaidduid ja dujiid, dahje ođđa anu hutkat daidda go eai šat anit dasa masa álggos ledje ráhkaduvvon. Go dakkár vierut ja máhtut jávket, de sánit ja doahpagat mat gullet árbemáhttu ja dieđuid juogadeapmái maid jávket. Sii leat fuolastuvvan dainna ahte plastihkkabuktagat gártet doapparin, go daid ii máhte fuolahit ja divodit.

Nubbi bealli mii boahtá ovdan ságastallamiin guoskkaha mo plastihkka sáhtá dagahit

ahte olmmoš gáidá ja amasnuvvá luonddus. Árbediehtit deattuhedje ahte árbevirolaš duddjon lea dehálaš olbmo luondduipmárdussii, čanastagaide ja olbmo oktavuhtii luondduin.

Go ávnasta luondduávdnasiid, omd. muora fatnasduddjomii dahje sámmáliid ullobáidnii, dát addá máhtu ekologalaš proseassain ja áddejumi goas ja mo ávnastit ja háhkat luondduávdnasiid. Dasa lassin oahppá ja oážžu áddejumi sámi etihkas; mo ja man olu ávnastit, ja nu gohčoduvvon “divdna ávkkástallamis”, mii mearkkaša atnit buot osiid ávdnasis buoremus vuogi miel. Vai olaha divdna ávkkástallama, de dárbbáša máhtu ja áddejumi fuomážit ja oaidnit mo ja masa iešguđetge ávdnasiid sáhtá geavahit, nu go muora, ullu ja bohcconáhkiid sáhtá atnit iešguđetge láhkai ja iešguđege dujiide.

Sámi árbediehtit leat fuolastuvvan dainna ahte háłlbes plastihkka man lea álki háhkat, áitá ja hehte árbevirolaš máhtu ja olbmuid oktavuođa luondduin, olbmuid áddejumiid luondduriggodagain ja dávviriin, ja olbmuid motivašuvdnii divodit dávviriid dan sadjái go ođđa oastit.

Vaikko ii guoskka njuolga plastihkkii (muhto baicca belliide dás namuhuvvon), de **sámi árbediehtit** dadjet ahte dán áigge lea stuorát vejolašvuohta ahte olbmot eai šat ávkkástala

olles ealli go njuvvet dan, nu go ovdal dahke. Dát dagaha ahte biebmá bálkása ja váikkuha maid biebmodorvolašvuohtii. Máhttu ja diehtu dan birra ahte olles ealli ávkáastallat maid lahppo ja ii fievrreduvvo nuorat buolvvaide.

Vaikko árbediehtiid fuolat leat vuođđuvuon sin iežaset vásáhusaide ja fuomášumiide ja leat sámi kultuvrii gullevaččat, de leat olu earát geain leat sullasaš jurdagat ja oainnut olbmuid dábiid rievdamiin, mat leat geavvan duššo moatti buolvvas. Maiddáí nationála ja internationála dásis leat olbmot fuolastuvvan go oktavuoha lundui rievdá. Norgga dálkkádat ja birasdepartemeanta celkkii ovdamearkka dihtii ahte(2015):

Maŋemuš buolvvaide áigge lea árbevirolaš luonddumáhttu hirbmadit njedjan Norggas, ja eambo ja eambo min kulturárbbis ja luonddumáhtus láhppo. Dát mearkkaša ahte báikkálaš árbevirolaš máhttu šlájain ja eanadagain, ja maid min dihtomielalašvuohta iežamet sajádagas luonddus veahážiid mielde jávká.

Skábmamánu 2019's, Inger Andersen (2019), Ovtastuvvon Našuvnnaid Birasprográmma (UNEP) jodiheadji dajai:

Ođđáiggi servodagat leat huksejuvvon ollislaččat luonddu geavahit dušše riggodagaid viežžamii ja iežamet sirdiimet das nu guhkás eret go vejolaš, earret dárkket heivehuvvon párkain dahje smávva

mátkkit "vilda meahccái". Dát boatkka lea vuođđun eanaš birasvátisvuođaide mat dál leat máilmmis. Mii atnigođiimet luonddu sihke iežamet bálván ja vašálašžan, ovdal verdden ja ustibin.

Luondduvalljivuoda konvenšuvdna višuvdna lea ahte olmmoš galgá eallit ovttasrádiid luondduin. Muhto, Stáhtaidgaskasaš Diedapolitihkalaš vuođđolávdii luondduvalljivuoda ja ekovuogadagaid bálvalusaide (Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services Global Assessment on Biodiversity and Ecosystem Services (IPBES)) lea dovddastan ahte luondu muhttašuvvu jođáneabbo go goassige ovdal olbmo historjjas ja ahte nálit jávkaduvvojit jođáneabbo ja jođáneabbo. Vaikko luondduvalljivuohta lea váidumin miehtá máilmmi, de čájeha raporta ahte ii mana nu jođánit guovlluin maid eamiálbmogat ja báikkálaš servodagat hálddašit.

Sihke Andersen ja Elizabeth Maruma Mrema, dálá válđočálili CBD`s, dovddasteaba ahte Eamiálbmogiid báikkálaš servodagaid árbevierut sáhttet čájehit čovdosiid maid viidát máilbmi ferte árvvoštallat vai luondduvalljivuođajávkan goazahuvvošii (Andersen 2019; Mrema 2019). Dákkár máhttosirdin sáhtášii čatnot eará birashástalusaide, nu mo heiveheapmái dálkkádatrievdamiidda. Andersen ja Mrema identifiseriiga rievdamat olbmo oktavuodas luondduin ovttá válđosivain luondduvalljivuođajávkamii.

Sámi oassálastiid, geat ledje mielde dán guorahallanbarggus, oaiviliid mielde lea golaheami minstariid ja olbmo-luonddu oktavuodaid rievdamat váikkuhusat mat nannejuvvojit hálbbes plastihkabuktagiid hivvodatbuvttademiin.

Čuovvolandihtui dán guorahallama mii ávžžuhit dárkileabbo guorahallat Eamiálbmogiid árbevieruid, árbemáhtuid ja máilmmioainnuid mat sáhttet veahkkin olahit CBD višuvnna ahte olbmot ealášedje ovttasrádiid luondduin – gulahallat eatnamiin. Mii ávžžuhat maiddáí guorahallat livččiigo olbmo-luonddu oktavuodaid nannen mielddisbuktán eastadit badjelmeare golaheami ja buvttadeami ja vel mo Eamiálbmot máhttu sáhtta veahkehit ja nannet plastihka hálddašeami, geavaheami ja molssaevvttuid dasa.

GÁLDUT

Andersen, I. (2019). 11th meeting of the Ad Hoc Open-ended Working Group on Article 8(j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity. Statement by Inger Andersen, Executive Director of the United Nations Environment Programme. Montreal, 20 November. <https://www.unenvironment.org/news-and-stories/speech/11th-meeting-ad-hoc-open-ended-working-group-article-8j-and-related>.

Convention on Biological Diversity (CBD) (2018). The Sharm El-Sheikh Declaration on Nature and Culture. 17–29 November. CBD/COP/14/INF/46.

Ekerwald, H. (1998). Reflections on culture. In *Designs for Alienation: Exploring Diverse Realities*. Kalekin-Fishman, D. (ed.). Jyväskylä, Finland: University of Jyväskylä. 15–30.

Geyer, R. (2020). Production, Use and Fate of Synthetic Polymers. In *Plastic Waste and Recycling*. Letcher, T.M. (ed.). Cambridge, MA: Academic Press. 13-22.

Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services (IPBES) (2019). *The Global Assessment Report on Biodiversity and Ecosystem Services – Summary for Policymakers*. Bonn: IPBES Secretariat. <https://ipbes.net/global-assessment>.

Norwegian Ministry of Climate and Environment (2015). *Nature for Life: Norway's National Biodiversity Action Plan*. <https://www.regjeringen.no/contentassets/902deab2906342dd823906d06ed05db2/en-gb/pdfs/stm201520160014000engpdfs.pdf>.

Kuokkanen, R. (2007). *Reshaping the University: Responsibility, Indigenous Epistemes, and the Logic of the Gift*. Vancouver and Toronto: UBC Press.

Mrema, E.M. (2019). 11th meeting of the Ad Hoc Open-ended Working Group on Article 8(j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity. Opening Statement by Elizabeth Maruma Mrema, Officer-in-Charge, Secretariat of the Convention on Biological Diversity. Montreal, 20 November. <https://www.cbd.int/doc/speech/2019/sp-2019-11-20-8j-en.pdf>.

Nesheim, I., Dhillion, S.S. and Anne Stølen, K. (2006). What happens to traditional knowledge and use of natural resources when people migrate? *Human Ecology* 34(1), 99–131. <https://doi.org/10.1007/s10745-005-9004-y>.

Pilato, L. (ed.) (2010). *Phenolic Resins: A Century of Progress*. Heidelberg: Springer.

Saami Council (n.d.). The Sámi Duodji certificate. <https://www.saamicouncil.net/en/the-sami-duodji-certificate>.

Spiegel, A. (2014). Wood or plastic cutting boards: which is better? 11 November 2014. https://www.huffingtonpost.co.uk/entry/wood-or-plastic-cutting-board_n_6133318. Accessed 4 February 2021.

Stevens, E.S. (2002). *Green Plastics: An Introduction to the New Science of Biodegradable Plastics*. New Jersey: Princeton University Press.

Thompson, R.C., Swan, S.H., Moore, C.J. and Vom Saal, F.S. (2009). Our plastic age. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London B: Biological Sciences* 364(1526), 1973–1976.

UNEP (2018a). *Mapping of Global Plastics Value Chain and Plastics Losses to the Environment (with a Particular Focus on Marine Environment)*. Ryberg, M., Laurent, A., Hauschild, M. (eds.). Nairobi. https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/26745/mapping_plastics.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

UNEP (2018b). *Legal Limits on Single-Use Plastics and Microplastics: A Global Review of National Laws and Regulations*. <https://bit.ly/33hOBA9>.

UNEP and GRID-Arendal (2016). *Marine Litter Vital Graphics*. United Nations Environment Programme and GRID-Arendal. Nairobi and Arendal. https://gridarendal-website-live.s3.amazonaws.com/production/documents/s_document/11/original/MarineLitterVG.pdf?1488455779.

